

ME'MORLIK SAN'ATI

Adxamova Oltinoy Rafiqjon qizi

Andijon davlat Pedagogika instituti

“Tasviriy san’at va muhandislik grafikasi yo’nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola me'morlik san'ati to'g'risida bir qator ma'lumotlarni yoritib, uning rivojlanishi, o'ziga xos xususiyatlari va o'zbekistonda yaratilgan me'morlik obidalari to'grisida keng fikr mulohazalarni bayon etadi.

Kalit soz'lar: O'zbekiston, Toshkent, A.Turdiev, A.Temur, me'morlik, madaniyat, san'at, obida, muzey.

Me'morlik san'ati qurilish ishlari bilan bog'liq bol'gan san'atning bir turidir. U ham san'atning boshqa turlari kabi katta ahamiyat kasb etadi. Me'morlar va quruvchilar mehnati natijasida turli-tuman binolar, shahar va qishloqlar yaratiladi. Me'morchilik mahsuloti jamiyat moddiy madaniyatining bir qismi hisoblanadi. Me'morlik asarlarida amaliy xizmat, go'zallik, moddiy-texnikaviy asos, nafosatning o'zaro qo'shiluvi muhim xususiyatlardandir. Me'morlik asarlari me'morlar, muhandis-binokor va ishchilar hamkorligida bunyod etiladi. Ularni qurishda binokor-quruvchilar bilan me'morlar bir maqsadda ish olib boradilar, lekin ular bu maqsadni turli yo'llar bilan hal qiladilar. Binokor-muhandis imorat qurganda uning faqat foydali amaliy vazifalarini hal qiladi, ko'proq binoning vazifasi, materiallarning xususiyati, chidamliligi kabilarni nazarda tutib ish olib boradi. Tejamkorlikka, binoning yashash uchun qulay bo'lishiga harakat qiladi. Me'morlar esa bu vazifalarni badiiy vositalar bilan yechadilar. Ular binoning vazifasi, qulayligi, foydasi, tejamkorligidan tashqari uning go'zal bo'lishi, odamlarda ma'lum his-tuyg'ularni, kayfiyatni uyg'otishi haqida fikr yuritadilar. Me'morlik haqida gap ketganda, me'mor uning san'atning bir turi ekanligi, uning o'ziga xos xususiyatlari, binolarning turlari odamzod paydo bo'lgan davrdan boshlab mavjudligi haqida fikr yuritiladi. Uning eng birinchi ko'rinishlari chayla, o'tov, g'or shaklida paydo bo'lgan. Quldorlik jamiyati davrida, ayniqsa, qadimgi Misr, Mesopotamiyada piramida shaklida yodgorliklar, diniy binolar, saroylar qurildi. Qadimgi Yunonistonda, O'rta Osiyo hududida ko'plab maktab, teatr, karvonsaroy, madrasa, tomoshaxona, ibodatxonalar qurilganligi ma'lum. O'zbek xalq me'morligida uylar, asosan, qo'rg'on ichiga qurilib, ular qo'rg'onning uch tomonini egallar edi. Bu uylar ovqatlanish, uxlash, mehmon kutishga mo'ljallangan xonalar bilan bir qatorda, oshxona, hujra, otxona, darvozaxona kabi qismlardan tashkil topgan. Qurilgan uylar bir va ikki qavatli bo'lgan. Ikki qavatli uylarning ikkinchi qavatida ko'pincha boloxona (mehmonxona) va ayvon bo'lgan. Shuningdek, qo'rg'on ichida tuproqdan yasalgan supa ham bo'lib, u ko'pincha daraxt tagiga qurilgan. Uylarning tomi, asosan, loy yoki tunuka bilan yopilgan. O'zbekistonda

me'morlikning yuksak namunalari sifatida Buxorodagi Ismoil Somoniy maqbarasi, Kalon minorasi, Abdulazizxon madrasasi, Samarqanddagi Shohizinda ansambli, Bibixonim masjidi, Registon (Sherdor, Tillakori, Ulug'bek madrasalari), Amir Temur maqbarasi, Urganchdagi Jarqo'rg'on, Faxriddin Roziy va TO'rabekxonim yodgorliklari, Xivadagi Ichan qal'a, Toshkentdagi Ko'kaldosh madrasasi kabi me'moriy obidalarni sanab o'tish mumkin. O'zbekistondagi hozirgi zamon me'moriy inshootlariga Toshkentdagi Alisher Navoiy nomli teatr, «Chorsuv», «O'zbekiston» mehmonxonalari, «Xalqlar do'stligi» saroyi, Sirk binosi, «Turkiston» saroyi, Temuriylar tarixi Davlat muzeyi, «Sheraton» va «Interkontinental» mehmonxonalari kabilarni ko'rsatish mumkin. Amir Temur maqbarasi XV asr boshlarida qurilgan. Uni qurishga usta Muhammad ibn Mahmud Isfaxoniy rahbarlik qilgan. Maqbaraning ichki ko'rinishi to'rtburchak, tashqi tomoni sakkiz qirrali prizma shaklida bo'lib, prizma ustiga siJindr shaklidagi devor va ko'p qovurg'ali gumbaz o'rnatilgan. Maqbara devorlari zangori, havorang, oq sirli koshinlar, naqshlar bilan bezatilgan. Gumbaz osti qismining diametri 15, balandligi 12,5 metrni tashkil etadi. Maqbara ichiga to'rt tomondan rangdor oynali va panjarali darchadan yorug'lik tushib turadi. Maqbara ichiga Ulug'bek tomonidan qurdirilgan usti berk yo'lak orqali kiriladi. Maqbarada Amir Temur, uning ikki nabirasi Muhammad Sulton va Ulug'bek, ikki o'g'li Shohruh va Mironshohning sag'analari bor. Maqbara o'zining aniqligi, shaklining oddiyliigi, badiiy bezaklarga boyligi, nafisligi va ulug'vorligi bilan dunyodagi eng mashhur me'moriy obidalar qatoridan o'rin olgan. Milliy me'morlik tarixida shuhrat qozongan me'morlardan Ustod Baqo (Buxorodagi «Minorayi Kalon»), Muhammad Yusuf (Shahrisabzdagi «Oq saroy»), Usto Abdujabbor (Samarqanddagi «Sherdor»), Shamsiddin va Zayniddin Buxoriy lar (Samarqanddagi «Shohizinda» ansambli), Ota Muhammad, Usta Shirin Murodov (Buxorodagi «Sitorai Mohi Xosa») larni eslab o'tish joizdir. O'zbekistonning qadimiy me'morlik san'ati azaldan mashhur. O'zbekiston hududida mingdan ortiq me'moriy obidalar mavjud. Ular ayniqsa, Samarqand, Buxoro, Xiva, Toshkent, Namangan, Surxondaryo kabi viloyatlarda ko'p. Shunday obidalardan biri Buxorodagi Ismoil Somoniy maqbarasidir.

O'zbekistonning qadimgi me'moriy obidalari o'zbek xalqlarining madaniyati va san'ati qadimdan nihoyatda rivoj topganligidan darak beradi. Ular xalqimiz me'morlariga namuna bo'lib, go'zallik hislarini, Vatanga muhabbatni, milliy g'ururni tarkib toptirishga xizmat qiladi. Mustaqillik yillarida me'morlik san'ati. O'zbek xalq me'moriy san'ati chin ma'noda mavqeyi, mohiyati va e'tibori jihatidan buyuk bunyodkorlik san'atidir. Mustaqillik yillarida ko'hna Samarqand, Buxoro, Xiva shaharlarining 2500 yilligiga bag'ishlangan tantanalarda xalqimiz me'moriy salohiyatining mahsuli bo'imish sharqning beqiyos jamoli, faxri butun jahonga yana bir bor namoyish etildi. Xalq dahosi yaratgan me'moriy san'at durdonalari jahon madaniyati xazinasidan munosib o'rin olgani namoyon bo'ldi. Istiqlol davrida shahar

me'morchiligi yanada takomillashdi. Yangi qurilishlarda O'zbekistonning me'moriy amaliy shakllangan ikki asosiy tamoyili ko'zga tashlanadi. Ulardan biri - Temuriylar muzeyi, Oliy Majlis binosi va Toshkent shahar hokimiyati binolarida yorqin aks etgan sharqona me'morchilikning an'anaviy qonun-qoidalariga rioya etish bo'lsa, ikkinchisi, O'zbekiston jahon hamjamiyatidan o'rin olishga bo'lgan intilishini namoyish etuvchi jahon me'morchiligining eng yangi yutuqlaridan foydalanishda namoyon bo'ldi. Bunga «Interkontinental», «Sheraton» mehmonxonalari binolari misol bo'la oladi.

O'zbekiston Respublikasining mustaqil davlat sifatidagi faoliyati milliy me'morlik va shaharsozlik sohalarida yangi imkoniyatlar eshigini ochib berdi. O'tgan 15 yil ichida mustaqil O'zbekistonning birinchi yirik ijtimoiy binosi sifatida Anhor bo'yida joylashgan Turkiston saroyini e'tirof etish joiz. Ushbu saroy me'mor Yu. Xaldeyev loyihasi bo'yicha 1989- 1992-yillarda qurib bitkazildi. Bu binoning drama teatriga mo'ljallab qurilgan vazmin va uzunasiga ketgan me'moriy shakllari har tomonlama yirik va umumlashtirilgan tasmalar bilan yaxlit bir ko'rinishga keltirilgan. Me'mor F. Tursunov loyihasi asosida bino intereri yuqori darajada fazoviy mukammallashtirilgan va bezatilgan. Zalning yuksak mahorat bilan ishlangan aylanasi ganchli qopqog'i (plafoni) havorang va oltin bo'yoqlar yuritilgan an'anaviy kundal usulida bajarilgan. Saroy foyesining tasmasi derazalaridan shahar manzaralari yaqqol ko'rinadi. Foye o'rtasi va chap qanotidagi ikki qavatga teng bezakli devoriy kompozitsiyalarga yuqori derazalar orqali tabiiy yorug'lik berilgan, Vestibyl o'rtasidagi devol' yuzasiga bo'rtma bezak ishlangan. Turkiy gilamlarni eslatuvchi bu buyurtma bezakning O'q sirti qabariq bo'lib, unda Humo qushi ramzi tasvirlangan, Uning tepasi va chetlarida moviy va sariq ranglarda ishlangan devoriy tasvirlar mavjud. Tasvirlarda Turkistonning qadimiy shahar va obidalarining manzarasi aks etgan. Foye chap qanotining oxiridagi bezakli devor yirik qizil marmarsimon toshlardan qoplab chiqilgan va suv havzasi, sopol idishlar, o'simliklar bilan shinamgina dam olish joyiga aylantirilgan. O'ng tomondagi devorda musavvir Bahodir Jalojovning «Umar Hayyom tushlari» deb nomlangan mahobatli devoriy tasviri joylashgan. Navoiy ko'chasi oxirini «Chorsu» mehmonxonasi yakunlaganidek, O'zbekiston shoh ko'chasi davomida Banklararo markazning osmono'par binosi qad ko'tardi. Bu markazni O'zbekiston Respublikasi Banklar uyushmasi buyurtmasi bo'yicha yugoslaviyalik quruvchilar 2000-yilning mart oyigacha barpo etishdi. Ushbu imoratda moliyaviy tashkilotlarga lizing, sug'urta, axborot, huquqiy va boshqa xizmatlar ko'rsatiladi. Bu markazda ikkita konferenszal, muzokaralar xonalari, matbuot markazi, ikkita restoran mavjud. Bunday markazlar Toshkentning O'rta Osiyoning moliyaviy poytaxtiga aylanishida muhim omit bo'ladi. 1995-yil haykaltarosh A. Turdiyev loyihasi asosida Amir Temur xiyobonining shimoli-g'arbida Temuriylar tarixi Davlat muzeyi qad ko'tardi. Binoning gumbazi va qamrab turuvchi 20 ustunli ayvoni anchagina kengayganligi bilan ajralib turadi. Gumbazning balandligi 30 metr,

diametri 24 metrni tashkil qiladi. Muzei gumbazining ichki qismiga Samarqandning Registon maydonidagi Tillakori madrasasi singari kundal uslubidagi moviy va tillaranglarga bo'lgan ganchkor islamiy naqshlar berilgan. Ularni gumbaz ostidagi og'ir vaznli qandil yoritib turadi. Muzei zali va ikkinchi qavatdagi galereya sayqalgan oq va och kulrang marmarlar bilan qoplab chiqilgan. Muzeiga kiraverishdagi devor sathida Amir Temur va uning davlatini ulug'lovchi uch qismli miniatyura uslubidagi mahobatli devoriy tasvir muzeining bezaklari yuqori mahorat bilan bajarilganligidan dalolat berib, viloyatlardagi xalq ustalarining milliy uslubdagi imoratlarini esga soladi.

Temuriylar tarixi Davlat muzeyi (A. Turdiyev loyihasi)

Sohibqiron Amir Temurning faoliyati va hayotini yoritib beruvchi ushbu muzei sharqona arxitektura uslubi bo'yicha qad ko'targan bo'lsa, me'mor F. Tursunov tomonidan 1997-yilda ishlanib chiqilgan shahar hokimligi binosi, shuningdek, me'mor V. Akapdjanyan tomonidan loyihalashtirilgan O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi binosida klassik uslubdan unumli foydalanilgan. Ushbu ikki bino oppoq ustunlar bilan qamrab olingan. Oq ustunlarning kapitellariga barglar guldastasi ishlab chiqilgan. Hokimiyat binosining markaziy peshtoqi har ikki tomondan to'qqizta ustundan tashkil topgan bo'lsa, Oliy Majlis binosining har ikki tomoniga o'ntadan ustunlar joylashtirilgan. Oliy Majlis binosining asosiy yuza qismini egallagan tillarang yaxlit oynalar tepasidan pastga tushguncha uch marta ichkariga kiritilgan. Lekin shuni aytib o'tish lozimki, Oliy Majlis binosining arxitekturasida ham milliy uslublardan foydalanilgan, uning milliyliги feruzarang gumbaz va uning ustidagi an'anaviy tojsimon oynaband tuynuk bilan ifoda etilgan.

**O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasining binosi.
Toshkent. (Me'mor V.Akopdjanyan)**

Hokimiyat binosi «Buxoro» ko'chasi manzarasiga o'zgacha qiyota baxsh etib, markaziy gumbazli bino me'moriy kompozitsiyasiga tugallik baxsh etgan. Hokimiyat binosi istirohat bog'i atrofidagi ko'cha bilan bog'ga chegaradosh kinoteatr, kafe va boshqa eski binolar o'mida barpo etilgan. Hokimiyat binosining rejasi «T» simon shaklda tuzilgan. Ko'cha yuzida ikkita ma'muriy bino va ularning o'rtasidagi kirish bog'ga qaratilgan ijtimoiy binoga olib boradi. Kirish rejasi aylanali va uch qavatga ko'tarilgan atrium, ya'ni tomi bor ichki hovlidan iborat. To'rtinchi qavatda esa binoning markaziy gumbazi ostida foye joylashgan. Kirish qismidagi beshta zina va ikkita lift qavatlarni bir-biriga bog'lab turadi. Bino ichkarisining pollari va devorlari Italiya va Ural marmarlari bilan, ustunlarning tag kursilari esa Janubiy Afirikadan keltirilgan to'q-qizil marmarlar bilan qoplab chiqilgan. Binoning barcha gumbazlari metall shakllardan qurilgan bo'lib, ularga haykaltaroshlik va naqqoshlik ishlariga qulay bo'lishi uchun ingichka simlardan to'qilgan to'rlar tortilgan. Kiraverishdagi atrium gumbaz nihoyatda jozibali oq moviy va tillarangli islmiy naqshlari orasiga yorug'lik manbai kuchli bo'lgan mitti chiroqlar o'rnatilgan. Ularning «Samarqand yulduzlari» deb atalishi bejiz emas. Gumbazning ichki sirti sarg'ish-jigarrang, to'q sariq ranglar va oltin bo'yoqlar yuritilgan naqshlar bilan bezatilgan.

9-may Xotira va Qadrlash kuni deb e'lon qilinishi munosabati bilan Toshkent shahrida «Ona» nomli haykal shakllandi.

U Mustaqillik maydonining shimolidagi xiyobonda joylashgan. G'arb tomonga haykaltarosh I.Jabborov tomonidan yaratilgan "Motamsaro ona" haykali o'rnatilgan. Ushbu haykal qiyofasini yaratgan haykaltarosh – rassom Rahim Ahmedov asarlaridagi o'zbek onasining siymosidan foydalangan. Xiyobonning uzunligi 60 metr bo'lib, shimoliy va janubiy ayvonlarda II jahon urushida halok bo'lgan o'zbekistonlik askarlarning ism shariflari keltirilgan. Bu majmuani barpo etishda respublikaning barcha xalq ustalari qatnashishgan.

Xulosa qilib aytishimiz mumkinki O'zbekistonning mustaqillikka erishishi va milliy taraqqiyot yo'liga dadil qadamlar bilan kirib borishi me'morlardan shaharsozlikda, xalq me'morlik merosining mahalliy sharoitiga mosligi kabi bir qator xususiyatlarini zamonaviy me'morlikka tatbiq etish kabi bir qator ijobiy masalalarni hal qilishni taqozo etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. Abdullayev N. San'at tarixi 2-jildlik, 2/1 tom. - T.,2001.
2. Abdirasilov S.F. Tasviriy san'at metodikasi. -T., «Ilm-Ziyo», 2006.
3. AbdirasiJov S.F., Tolipov N.X. Tasviriy san'at o'qitish metodikasi. - T., «Aloqachi», 2007.
4. Boymetov B.B., Abdirasilov S.F. Chizmatasvir. -T., «G'afur G'ulom», 2004.
5. Nabiyev M.N. Rangshunoslik. T., «O'qituvchi», 1995
6. Oripov B. Tasviriy san' at va uni o'qitish metodikasi. -T.: «Ilm-Ziyo», 2006.
7. Tasviriy san'at darsliklari. 1,2,3,4 - sinflar.
8. Hasanov R.x. Maktabda tasviriy san'at o'qitish metodikasi. «FAN», 2004.